

Jakob Meløe
lektor, mag.art.

NOTAT OM VIDENSKAPSTEORI I BASISUTDANNELSEN.

Denne notaten er, minus de første par tre sider, en lett revidert utgave av mitt innlegg på en konference om samfunnsvidenskapelig teori og metode. Konferencen ble holdt i København den 25. November 1971, med Planlægningsrådets udvalg for samfundsvidenskabelige basisuddannelser som vertskap og med et par og tyve gjester. Gjestene ble bedt om å snakke og vertskapet lovet å lytte til det, vi hadde å si.

Temaet var dokumentet Betænkning vedrørende den samfundsvidenskabelige basisuddannelse ved Roskilde universitetscenter. Hovedpunktene i betenkningen er utkrystallisert som et Forslag til Bekendtgørelse, og to av Forslagets paragraffer var viktige for konferencen, §1 og §3.

§1: Den samfundsvidenskabelige basisuddannelse ved Roskilde universitetscenter har til formål at engagere de studerende i samfundets problemer og sette dem i stand til at foretage en kritisk analyse af disse problemer.

Stk. 2: Dette formål søges opfyldt ved, at de studerende opnår forståelse af og lærer anvendelsen af samfundsvidenskabelig teori og metode.

§3: Uddannelsen er organisatorisk og pædagogisk baseret på arbejdet med konkrete problemer.

SAMFUNNSFORSKNING OG VIDENSKAPSTEORI.

§3 kan tolkes slik at en setning av Aristoteles, i Etikken 58, gir en god begrunnelse for den. Aristoteles skriver der at "det man må lære for å kunne gjøre det, det lærer man ved å gjøre det". Dette poenget kan bygges ut med et annet: Vi lærer ikke bare å gjøre ved å gjøre, vi lærer også å se ved å gjøre.

Jeg lærer å regne ved å regne, og det er fordi jeg kan regne at jeg kan lese andres regnestykker. Det ville ikke være mulig å lage en arbeidsdeling slik at noen lærte å regne mens andre lærte å lese regnestykker.

Jeg kan bevidne, at NN betalte fordi jeg så det, og jeg kunne se det, ikke bare fordi jeg var slik plassert i rommet, men fordi jeg kan lese slike situasjoner, dvs. jeg kan lese dets elementer og manøvrer. Kriteriet på at jeg kan det, er at jeg selv kan operere adekvat med situasjonens elementer (varer og penger) i begge posisjoner (som kjøper og selger). Og hvis det mangler noe på at jeg kan operere adekvat, mangler det like meget på at jeg kan lese situasjonen, dvs. på at jeg kan se eller forstå de trekk som gjøre.

Bilmekanikerens operasjoner på jobben forstår jeg lite av, ikke fordi jeg har dårlig adgang til hans sjelsliv, men fordi jeg ikke kan gjøre det han kan gjøre, dvs. fordi jeg har dårlig forstand på bilmotorer. Men vi kan også si at hvis jeg hadde hatt bedre forstand på bilmotorer, ville jeg også hatt bedre forstand på bilmekanikerens sjelsliv. Men for å ha forstand på bilmotorer, skal jeg også ha forstand på biler, dvs. jeg skal vite hva slags operasjoner som utføres med biler og i hvilken større samfunnsmessig praksis de utføres. En bilmotor i en lastbil er ikke i orden selv om den kan gå, hvis den ikke også kan få lastebilen til å gå, med last, i motbakke, etc. Og er det godt nok at motoren kan starte i bakke, eller er det nødvendig at den også skal kunne starte på flat mark ? Når vi svarer på det, hviler vårt svar på samfunnsmessige premisser. Kriteriet på at en bruksgjenstand, enten det er et enkelt redskap eller et komplisert maskineri, er i stand, er at den kan utføre det arbeid den skal utføre, dvs. det er samfunnsmessig, og ikke fysisk.

Poenget er at vår teknologi og vår samfunnsmessige praksis utgjør ett system, slik at ingen komponent av systemet, den teknologiske, økonomiske, moralske, etc., kan gjøres klart synlig, eller klart intelligibel, uten

at det totale system gjøres synlig, og vice versa.

Vi gjør vår omverden synlig ved å operere i den, og det som da blir synlig er en enhet av den verden vi opererer i og våre operasjoner i den. Det vesentligste av vår kunnskap eller mangel på kunnskap om oss selv utgjøres av vår kunnskap eller mangel på kunnskap om vår omverden.

Hvis vi har et samfunn der hver posisjon, og den virksomhet som knytter seg til hver posisjon, er klart synlig fra hver posisjon i det samfunnet, kall det et gjennomsiktig samfunn, så trenger et slikt samfunn ingen samfunnsforskning. Vårt samfunn er ikke et gjennomsiktig samfunn. Fordi det er sterkt industrialisert, er virksomhetene i vårt samfunn sterkt oppstykket i nicher av virksomheter, som f.eks. svineavl, skibsbygging, kystfiskeri, sykehusarbeid, forskjellig slags bankvirksomhet, etc. Hver niche er en gruppe av individuelle systemer som utøver samme virksomhet, som f.eks. B&W og Lindø, og hvert individuelt system er i sin tur oppstykket i nicher, med f.eks. sveiserne på B&W som en niche, og der sveiserne på B&W i sin tur er en gruppe av individuelle arbeidere som utfører samme slags arbeide.

En bedrift som B&W eller Lindø er notorisk ugjennomsiktig for den enkelte arbeider på verftet, og det større system av virksomheter som B&W, betraktet som ett subjekt, er aktør i, ligger i et ennå større mørke. Hvis produksjonen er mørklagt, er handelen det ennå mer.

Men dette er ikke bare enkelte arbeideres kår, det er vår alles kår. Det gjør det vanskelig for oss å kjenne oss selv, fordi vi ikke kjenner det system av virksomheter vårt eget arbeid er plassert i, og det gjør det vanskelig for oss å handle med forstand, moralsk og politisk.

Den klareste plass vi kan gi samfunnsforskning som komponent i det system av virksomheter som utgjør vårt samfunn, er som fortolker og klargjør av det samme system av virksomheter. Og den klareste plass vi kan gi en slik fortolkning og klargjøring, er som kartlegning av vårt moralske og politiske handlingsrom. Vår teknologi og våre

institusjoner er vårt eget verk, delvis i enkel forstand og delvis i en forstand som vi ennå mangler begreper til å gjøre gjennomsluktig, og det som er vårt eget verk, kan vi utforske med sikte på rekonstruksjon. Er det godt nok; og hvordan kan det lages om, hvis det ikke er godt nok? Det er nokså klart at det ikke er godt nok, men det er ikke klart hvordan det skal rekonstrueres, delvis fordi det ikke er klart hvordan det er konstruert. Vi mangler gode konstruktivistiske, eller generative, modeller.

Privat nysgjerrighet kan aldri være en så god grunn til å etablere et forskningsprosjekt som nødvendigheten av å handle, eller som bare mistanken om at her er det noe som bør gjøres. Når den private nysgjerrighet ikke faller helt ut av billedet, er det fordi også den er en samfunnsmessig formasjon og kanskje slett ikke så privat. Dvs. det er gode sjanser for at de forskningsprosjekter en eller annens private nysgjerrighet skisserer for ham, svarer til genuine, samfunnsmessige problemer. Men i så fall er oppgaven å forsøke å identifisere dem. Så lenge det ikke lykkes, kan den private nysgjerrighet alene ikke begrunne noe.

Hvis samfunnsforskning har sin klareste plass som kritiske analyse av vårt eget samfunns virksomheter, har videnskapsteori sin klareste plass som kritisk analyse av vår egen forskningspraksis.

Forslagets §1 snakker ikke om videnskapsteori, men om teori og metode. Og forslaget kan tolkes slik at det arbeide med konkrete problemer som (Forslaget sier at) studiet skal baseres på, skal tjene til å eksemplifisere og fasttømre allerede etablerte teorier og metoder, dvs. at basis i praksis blir en lærebok i teorikonstruksjon og forskningsteknikk, e.l. Men Forslaget kan også tolkes slik at det er arbeidet med konkrete problemer som skal være basis, og at det arbeidet skal ha karakter av forskning, av en håndterlig størrelsesorden.

I så fall har videnskapsteori en klar plass, forstått som kritisk refleksjon over egen forskningspraksis,

der det subjekt hvis egen praksis det er snakk om, kan være et team av f.eks. 7 studenter, det som Betenkningen kaller en gruppe.

Jeg skal nu gi noen konkrete eksempler, av forskjellig orden, på hva jeg forstår ved "kritisk refleksjon over egen forskningspraksis". Jeg skal knytte eksemplene til et stykke forskningsarbeid som er utført av noen studenter fra Århus, og som både hva oppgavetype og størrelsesorden angår er sammenlignbar med den slags forskningsoppgaver som basisstudenter i samfunnsvidenskap antagelig vil velge å arbeide med.

EKSEMPLET MALERRAPPORTEN

Det forskningsarbeide jeg velger som eksempel, er den nu meget berømte Malerrapport, som er laget av Studenterfrontens gruppe i arbeidsmedisin.

Det er visstnok fremdeles slik at danske malersvender arbeider med en hurtigtørrende og giftig malings-type. Den giftige malingen er ikke kommet inn i malernes arbeid som giftig, men som hurtigtørrende. Men den vedblir å være i bruk etter at det er klart at den er giftig, og at malersvendene blir forgiftet av den. Det er den situasjonen, kort fortalt, Malerrapporten analyserer.

Analysen har karakter av et forsøk på å etablere konsekvens-kjeder, først fra det at malersvendene arbeider på akkord til det at de arbeider med hurtigtørrende maling, selv om den er giftig og uten å bruke beskyttelsesmasker, og derneft fra en kapitalistisk produksjonsform til akkord-system. Begge konsekvens-kjedene skisseres, den sidste i meget grove trekk. Så meget om analysens karakter.

Dette leder opp til den første videnskapsteoretiske refleksjon:

- (11) Vi kan se Malerrapportens analyse som eksempel på en samfunnsmessig forståelses-form av typen innsikt i kvasi-logiske, eller praksiologiske, konsekvens-relasjoner, i første rekke til forskjell fra forståelse

som kjennskap til korrelasjoner.

- (12) Det er et fundamentalt problem innen en videnskapsteori for samfunnsforskning å utforske spillerrommet, eller gyldighetsområdet, for samfunnsmessig forståelse som innsikt i konsekvens-relasjoner.

Dette er mitt første eksempel på hvordan et videnskapsteoretisk problem kan vokse ut av et konkret forskningsarbeid.

Hvis begrepet hermeneutisk samfunnsforskning er modellert over vår forståelse av utsagn eller tekster, representerer Malerrapporten, i grov form, et stykke hermeneutisk samfunnsforskning. Innsikt i hva som følger av hva, hva som ikke følger av hva, hva som er konsistent eller inkonsistent med hva, er grunnleggende for vår forståelse av utsagn, eller kjeder av utsagn.

Det knytter seg et par andre videnskapsteoretiske poenger til samme rapport. Dette er litt mer abstrakt.

Hvis et sett av premisser P_1, \dots, P_n impliserer en konklusjon K , kan K ikke fjernes uten at minst én av premissene fjernes. Siden mange av premissene for K selv er avledet fra overordnede premisser, kan et forsøk på å fjerne K lede til at vi må rakne opp et helt sett av premisser, nedenfra og oppover.

I vårt eksempel er K det at malersvendene arbeider med en maling som er hurtigtørrende og giftig. Det er giftig som skal fjernes. Men hvis vi forutsetter at giftig og hurtigtørrende er knyttet sammen. dvs. at hurtigtørrende i vår nuværende teknologi, impliserer giftig, og hvis vi forutsetter at Malerrapportens konsekvens-kjede holder, så er det, i første omgang, nødvendig å angripe malersvendenes nuværende akkord-system, for å få K vekk.

Mitt videnskapsteoretiske poeng nummer to, er derfor dette:

- (21) Hvis vi har en veletablert innsikt i et system av konsekvens-kjeder, har vi samtidig en adekvat kart-

legning av de punkter som må angripes hvis et element i systemet skal fjernes. Det har vi fordi ethvert element, minus de mest overordnede, er identifisert som en konsekvens.

- (22) Dvs. at hermeneutisk samfunnsforskning gir et adekvat grunnlag for kritisk samfunnsforskning.

Hvis vi lukket det videnskapelige rom til noe vi kan kalle selve forskningsarbeidet, og lar dets plass i en større samfunnsmessig praksis ut av betraktning, er dette ikke et videnskapsteoretisk poeng. Vi kan, som en fiksjon, konstruere en slik lukning. Men jeg forutsetter at vi ikke gjør det, og at det er ett av Betenkningens poenger at vi ikke gjør det. Og i så fall er problemet om hvilke forståelses-former som er adekvate for hvilke handlings-former et grunnleggende videnskapsteoretisk problem.

Mitt tredje poeng er dette:

- (31) Hvis vårt angrep på det system av premisser som impliserer K, vår K, ikke skal være et angrep på det at malerarbeide utføres, kan vi ikke bare slette det system av premisser som impliserer K. Vi må etablere et alternativt system som ikke impliserer det element som skal fjernes, K, og som er forenelig med det som skal bevares.

Med "det system av premisser som impliserer K" mener jeg det identifiserte system. I teorien kan det være et ubestemt antall systemer som impliserer K. I praksis er det en bedrift å identifisere ett, hvis det skal gjøres strengt. Har man klart det, skal det regnes som det gyldige system, inntil det motsatte er bevist. Den teoretiske mulighet for at man har hatt feil er ikke nok til å ansette systemet.

- (32) At P_1, \dots, P_n impliserer K impliserer ikke at ikke- (P_1, \dots, P_n) impliserer ikke-K., dvs., selv om vi har vært i stand til å etablere at en kapitalistisk produksjons-form impliserer akkord-systemer, og at akkord-systemer, innen vår nuværende teknologi, im-

pliserer at malersvendene arbeider med giftig maling, har vi ikke dermed etablert at et ikke-kapitalistisk system impliserer at akkord-systemene og den giftige malingen er fjernet.

Logiske sannheter etableres kanskje ikke ved kritisk refleksjon over egen forskning. Men de logiske sannheter det kan være snakk om, er vanligvis meget enkle og etableres slett ikke. De aktualiseres, eller de aktualiseres ikke, og hvis de aktualiseres skjer det nettopp gjennom kritisk refleksjon over eget arbeid.

Den logiske sannhet (32) er ikke aktualisert i Malerrapporten. Studenterfrontens Arbeidsmedisinske gruppe har manglet en sokratisk jordmor.

REKONSTRUKSJON OG AKSJONSFORSKNING.

Det å rekonstruere et system slik at vi får fjernet det vi skal ha fjernet uten å tape det vi skal beholde, kan vi kalle "rekonstruksjon", eller "redesign", eller "ombygging".

I forslaget til en samfunnsvidenskapelig basisutdanning tales der om på side 5, "å finne generelle lover for hvorledes samfunnene kan laves om". Dette kan tolkes som en idé om social engineering, og det er en idé som med rette har fått et dårlig rykte. Min første association til denne passus var uvennlig. Jeg tenkte på pacifiseringsprogrammene i Vietnam. Det er etablert en korrelasjon mellom det å bo på landet og det å være Vietcong-vennlig, og mellom det å bo i byen og det å være Vietcong-fiendtlig. O.K. Så flytter vi bondene til byen. Varianten kalles "urbanisering".

Jeg foreslår nu å at samme passus, i steden for å tolkes ut fra de begreper og den antropologi som er knyttet til ideen om social engineering, tolkes ut fra den antropologi som begrepene konsekvens-kjeder og rekonstruksjon hører til.

Hvis utforskningen av muligheten for rekonstruksjon

av et sosialt, eller socio-materielt, system, som f.eks. en arbeidsplass, parres med praktisk aksjon for rekonstruksjon, i det samme subjekt, enten det er en enkelt forsker eller et team, får vi aksjonsforskning. La f.eks. den arbeidsmedisinske gruppe i Århus i samarbeid med malersvendene gå til aksjon for å få de boksene med giftig maling fjernet.

Praktisk aksjon kan, foruten den gagn, eller skade, den kan utrette, også tjene som en demonstrasjon av gyldigheten av den teoretiske analysen. Eller aksjonen kan avsløre hittil ikke identifiserte premisser i det (sterkere) system som (også) impliserer K. F.eks. ved at man møter motstand på steder analysen ikke regnet med.

I Instillingen om utbygging av de samfunnsvidenskapelige fag ved Universitetet i Tromsø legges det stor vekt på aksjonsforskning. Det gis en moralsk begrunnelse, og en teoretisk begrunnelse av samme type som den jeg nettopp har gitt. Jeg anbefaler Utvalget å skaffe seg denne instillingen.

FILOSOFENS SOKRATISKE OPPGAVE.

Idéen om at en videnskapsteori bør formuleres som refleksjon, og kritisk refleksjon, over egen forskningspraksis, er forenelig med en idé om å ikke bringe noen profesjonell videnskapsteoretiker eller filosof inn i billedet. Idéen forutsetter tvert i mot at hver enkelt studentforsker, i diskusjon med sine medarbeidere i gruppen, kan gjøre seg selv til sin egen videnskapsteoretiker.

Men i praksis tror jeg hver gruppe trenger en Sokrates, som kan være som en brems på dem og forhindre at de forfaller til metodologisk rutine og som kan hjelpe til med å artikulere de videnskapsteoretiske innsikter som deres praksis allerede har lagt til rette for dem, men som de ennå ikke har vært i stand til å artikulere, og derfor heller ikke kan gjøre bevisst bruk av. (Sammenlign med sprogteoretikeren, som forsøker å artikulere den grammatikk han

allerede mestrer, i og med at han kan snakke.)

En som arbeider yrkesmessig med filosofi, er yrkesmessig forpliktet til, minimalt, å holde seg i trening i den kunst å identifisere hva som følger av hva, hva som ikke følger av hva, hva som er konsistent med eller inkonsistent med hva, etc. Han er også forpliktet til å være trenet i den kunst å avdekke forutsetninger, for et utsagn, eller for en teori, eller for en praksis.

Dette er ikke de eneste ferdigheter en filosof kan stille med, men allerede dette er nok til at det kan være en god idé å bringe filosofer inn i billedet, f.eks. en filosofisk medarbeider til hvert hus.

Jeg forutsetter nu at det gjøres, og skisserer forsøksvis hans arbeid:

Det er nødvendig, hvis filosofen skal praktisere som sokratisk videnskapsteoretiker, at han selv deltar som medarbeider i de forskjellige forskningsprosjekter som er i gang, f.eks. innen hans hus. I de første årene med kontinuerlig deltagelse, senere punktvis.

Det er også nødvendig at noen, dvs. husets filosof og f.eks. minst én studentforsker fra hver gruppe, fordyper seg i det videnskapsteoretiske arbeidet. Til det formål leder filosofen et fast seminar, f.eks. knyttet til huset, dvs. på 10 deltagere eller fler. Den eller de studenter fra en gruppe som deltar i seminaret, opererer som representant for gruppens interesser i seminaret og som representant for seminarets interesser i gruppen.

Etter et par år vil det vise seg at noen problemer er gjengangere, og gjengangere av en størrelsesorden, og av en karakter, som rettferdiggjør et eget behandlingsforum. Det etableres så faste kurser over gjengangerne. Jeg skulle anta at f.eks. mine kommentarer til Malerrapporten vil være slike gjengangere.

Endelig regner jeg med at noen av studentene vil velge å skrive sin 3-måneders oppgave innen samfunnsvidenskapelig videnskapsteori, eller innen samfunnsfilosofi. Husets filosof er hans veileder.

For at husets filosof ikke selv skal stivne i rutine, bør han med regelmessige mellomrom gis et år til fordypelse og kritisk refleksjon over sin egen praksis. Og han bør nu og da gis anledning til å gjøre ferdig selvstendige skriftlige arbeider. Hvis vi gir hvert hus 1 filosof, og gir et tillegg på 1 filosof for hvert tredje hus, vil det gi hver filosof en arbeidssekvens på 3 år i hus og 1 år utenfor hus.

(Mulige fordypelses-former i året utenfor hus: Gå inn som heltidsbeskjeftiget medlem af et empirisk forskningsprosjekt, eller av et filosofisk forskningsseminar. Gjøre feltarbeid i den virksomhet å gjøre feltarbeide, dvs. gjøre feltarbeide og reflektere over det. Skrive ut og systematisere sine refleksjoner som sokratisk videnskapsteoretiker. Arbeide med Marx, eller med Heidegger, eller med Wittgenstein. Arbeide med statistikk eller med grafteori, etc.)

Til slutt: En av de aller første oppgaver en slik filosof får, er å arbeide med begrepet samfunnets problemer fra Forslagets §1.

Bedriftens ringe interesse for sikkerhetstiltak er arbeidernes problem. Arbeidstilsynets ringe interesse for arbeidernes kår på arbeidsplassen (i hvert fall inntil for noen uker siden?) er også arbeidernes problem.

I København opererer det et slags free-lance arbeidstilsyn i byggefagene. Den gruppen er entrepeneurenes problem, mens samme gruppe løser noen av bygnings-arbeidernes problemer. Etc.

Mitt poeng er at et problem krever et subjekt hvir problem det er. Og hva slags subjekt er et samfunn, f.eks. hvis en marxistisk analyse er adekvat?